

DOSYA/DERLEME**EMEK SÜRECİ, DENETİM VE EMEK REJİMLERİ:
TAŞERON ÇALIŞMA ÜZERİNE İLK NOTLAR***Gamze YÜCESAN ÖZDEMİR****Giriş**

Taşeron çalışma üzerine son dönemde yapılan akademik araştırma ve/veya incelemelerde temel eğilim, taşeron çalışmayı bir "istihdam modeli" olarak tanımlama ve taşeron çalışmayı düşük ücretler, ağır çalışma koşulları, ciddi sosyal hak kayıpları, sosyal güvencesizlik, işçi sağlığı ve güvenliğinin olmaması ve sendikasılaşma gibi boyutlar ile birlikte değerlendirmedir. Kuşkusuz, bu araştırmalar önemlidir ve değerlidir; fakat bu araştırmalarda, iki alan oldukça problemlidir: taşeron çalışmanın bir "istihdam modeli" olarak kavramsallaştırılması ve sözü edilen diğer boyutların birbirinden ayrık olarak, tek tek ve art arda ele alınmasıdır. "İstihdam modeli" kavramsallaştırması, ana akım emek piyasasının kavramı olarak sorgulanmalıdır ve sosyal hak kayıpları, sosyal güvencesizlik ve sendikasılaşma gibi boyutlar ise ayrı ayrı değil; bir bütünün bileşenleri olarak değerlendirilmelidir. Bu noktalardan hareketle, bu yazı, taşeron çalışmayı, küresel kapitalizmde bir emek süreci örgütlenmesi olarak kavramsallaştırma çabasını taşımaktadır.

Taşeron çalışma, sıklıkla üzerinde durulduğu biçimiyle yalnızca sanayi sektörü için geçerli değildir; çağrı merkezlerinden hastanelere, bankalardan kamu hizmetlerine kadar uzanan bir alanı yatay kesen bir uygulama olarak yaygınlaşmaktadır. Dolayısıyla, taşeron çalışmayı, emeğin oldukça vasıflı olduğu alanlardan en vasıfsız olduğu alanlara kadar uzanan bir emek süreci örgütlenmesi olarak kavramsallaştırmak gerekmektedir.

Taşeron çalışmayı, bir emek süreci örgütlenmesi olarak kavramsallaştırmak, taşeron çalışma içinde emekçilerin yalnızca mal ve hizmet üretmekle kalmadıkları ve aynı zamanda yönetimle ve birbirleriyle olan toplumsal ilişkileri de ürettikleri iddiasını da taşımaktadır. Emek süreci örgütlenmesi, hem mal ve hizmetlerin hem de siyasetin üretildiği bir alan olarak toplumsal yaşamın iktisadi, siyasi ve ideolojik yapılarıyla etkileşim içerisindedir. Bu etkileşim ise, emek rejimlerini¹ ortaya çıkarmaktadır. Bu yazıda, taşeron çalışmanın despotik emek rejimlerinin bir parçası olduğu iddia edilecektir. Despotik emek rejimlerinin, taşeron çalışma ekseninde nasıl kuruldukları tartışılacaktır.

Despotik emek rejimlerinde, toplumsal ilişkilerin yeniden üretimi incelenirken, sermayenin emek üzerindeki denetimi ve bu denetimin aracı olan aygıtlar oldukça önemlidir. Taşeron çalışma, oldukça karmaşık ve farklı biçimler alabilmektedir. Dolayısıyla, taşeron çalışmada, emek denetim aygıtları² da oldukça farklı biçimler alabilmektedir. Taşeron çalışmayı gözlemlediğimiz yemek ve temizlik, çağrı merkezleri, sağlık, fason üretim ve güvenlik gibi farklı alanlarda, emekçiler oldukça farklılaşan emek denetim aygıtları ile karşı karşıyadırlar. Bu yazı, bu farklılaşan deneyimleri tartışmaya açmayı hedeflemektedir.

Taşeron çalışmayı bir emek süreci örgütlenmesi olarak kavrayıp, taşeron çalışmayı despotik emek rejimi içinde anlamlandırmaya çalışmak ve bu despotik emek rejiminde uygulanan farklı emek denetim aygıtlarını tanımlamaya niyetlenmek uzun soluklu bir çalışmanın hakkıyla üstesinden gelebileceği tezler bütünüdür kuşkusuz. Dolayısıyla, bu yazı, başlıkta da belirtildiği gibi, bu konu üzerine ilk notlar olarak düşünülmelidir. Bu yazıda, ilk olarak, emek süreci, emek denetim aygıtları ve emek rejimleri gibi kavramlar üzerinde

*Doç. Dr., İletişim Fakültesi, Gazi Üniversitesi

düşünmek ve anlamsal ve kavramsal bir netleşmeyi sağlamak amaçlanmaktadır. Yazının ikinci bölümünde, taşeron çalışmanın neden ve nasıl bir despotik emek rejimi olarak tanımlanması gerektiği konusu açıklanacaktır. Yazının son bölümünde ise taşeron çalışmanın içinde olduğu despotik emek rejimlerinde farklılaşan emek denetim aygıtları açıklanmaya çalışılacaktır.

Emek Süreci, Emek Denetim Aygıtları ve Emek Rejimleri

Emek süreci, hem artı-değerin hem de egemenlik ilişkilerinin başlangıç noktasıdır. Marx'ta, emek sürecinin, kapitalizmin tahlilinin ve sınıf mücadelesinin ilk noktası olarak düşünülmesinin en önemli nedeni de budur. Emek süreci, içine gömülü olduğu toplumsal formasyondan bağımsız olarak ele alındığında, insan ile doğa arasında bir ilişki olarak tanımlanabilir. Kullanım değerleri üretmeye yönelik amaçlı etkinliklerdir. Kapitalizmde ise, emek süreci oldukça farklı bir doğaya sahiptir. Kapitalist emek süreci artı-değer üretme süreci (değerleme süreci) ile birlikte bir bütün oluşturmuştur. Diğer bir deyişle, kapitalist emek sürecinde, işçi kullandığı üretim araçlarından tümüyle koparılmış olarak kapitalistin denetiminde çalışmakta ve artı-değer üretmektedir. Marx için artı-değer üretimi, yalnızca sermayenin karının kaynağı değildir; aynı zamanda acımasız egemenlik mantığını da içermektedir. Dolayısıyla, emek süreci, yalnızca üretim ilişkilerinin yeniden üretim alanını içermez; aynı zamanda siyasal süreçleri de içerir.

Emek sürecinde, emekçiler yalnızca mal ve hizmet üretmekle kalmazlar; aynı zamanda yönetimle ve birbirleriyle olan toplumsal ilişkileri de üretirler. Dolayısıyla, emek süreci yalnızca mal ve hizmetlerin değil; siyasetin üretildiği ve yeniden üretildiği bir alandır. Emek süreci örgütlenmesini daha genelde onun içine gömülü olduğu iktisadi, siyasi ve ideolojik yapılar ile birlikte düşünmek gerekmektedir. Başka bir deyişle, emek sürecinde üretilen ve yeniden üretilen toplumsal ilişkiler, dışarıda bu ilişkileri kuşatan, sınırlayan ve belirleyen iktisadi, siyasi ve ideolojik yapılar içinde anlamlandırılmalıdır. Emek süreci analizini devlet ve siyaset analizi ile birlikte düşünmek gerektiği noktasında Michael Burawoy (1985)'un katkısı oldukça önemlidir. "Fabrika rejimi", diye adlandırmaktadır Burawoy (1985), emek süreci ve devlet arasındaki kritik kavramsal ilişkide varolur. Fabrika rejimleri, üretim içindeki ilişkileri düzenlerken; devlet ve siyasi rejimler makro düzeyde üretim ilişkilerini düzenler ve korurlar. Dolayısıyla, bu rejimler karşılıklı birbirlerini tanımlar, şekillendirir ve sınırlarlar. Burawoy (1985)'un "fabrika rejimi" kavramı, emek süreci analizine toplumdaki siyasi ve ideolojik boyutları taşıması ve devletin, üretim ve emek siyasetinin doğasını şekillendirmedeki temel rolünü tanımlaması anlamında kritik bir katkıdır. Bu katkıya, son dönemdeki değişim ve dönüşümlerin eklenmesi

önemlidir. Sermaye birikiminin küreselleşmesi, emek süreci pratiklerinde de önemli paradigma değişimlerine yol açmıştır. Son dönemde, zaman ve mekan, sermayenin küresel ölçekteki birikimi için yeniden örgütlenmektedir (Harvey, 2008). Emek sürecinin örgütlenmesinde bu zaman ve mekandaki dönüşümleri göz önüne alarak "fabrika rejimi" yerine "emek rejimi" kavramının daha açıklayıcı olduğunu düşünüyorum. Şimdi bunu açıklamaya çalışacağım.

"Emek rejimi", "fabrika rejimi" kavramında varolan "fabrika"nın mekansal ve zamansal sınırlılıkların ötesine geçme çabasının bir ürünüdür. "Sanayi işçi sınıfı, dünya çapındaki sayıları azalmasına da, artık küresel ekonomide hegemonik bir rol oynamamaktadır" (Hardt, Negri, 2004). Bu, nasırlı elleriyle makinelerde çalışan endüstriyel işçi sınıfı ortadan kalktı demek değildir; ama işçi sınıfı, küresel üretimin ekonomi politik doğrultusunda küresel ölçekte yeni bir zaman ve mekan içinde yapılanmaktadır. Endüstriyel paradigmada, işçiler üretimi neredeyse sadece fabrika içinde yaparlardı; fakat günümüzde, taşeron çalışmanın farklı görünüşleri olan "evde çalışma", "eve iş verme" ve "fason üretim", emek süreci örgütlenmesinin "fabrika"nın kapılarının ardına yaşamın her alanına doğru genişlediğini göstermektedir. Dolayısıyla, "fabrika rejimi" değil de "emek rejimi" kavramı, tam da emek süreci örgütlenmesinin artık fabrika düzleminin sınırlı alanından çıkıp, toplumun yaşamsal alanlarına yönelmesini içermektedir. Bu zamansal ve mekansal yeniden örgütlenmeyi, Hardt ve Negri "biyopolitik üretim" olarak tanımlamaktadırlar: "Biyopolitik üretim, topluma içkindir ve müşterek emek biçimleri aracılığıyla toplumsal ilişkileri ve biçimleri üretir." (Hardt, Negri, 2004).

Emek rejimi, fabrika rejimine üretimin zamansal ve mekansal siyasetini eklemektedir (Smith, Pun, 2006). Sermaye akımları, iletişim teknolojileri ve küresel meta zincirleri, hem zamanın hem de mekanın yeniden örgütlenmesi anlamına gelmektedir. Bu da, yeni uluslararası işbölümü içinde sermayenin yayılması ve küresel üretim için gerekli mekansal yeniden yapılanmadır. Dolayısıyla, bu mekansal üretimin üretim noktalarında üretimin siyasetini nasıl etkilediği oldukça önemlidir: küresel ekonominin makro ölçeğinin, yerel siyasi, iktisadi ve ideolojik yapıların mikro ölçeği ile karşılaşması (Frenkel, 2003). Bu anlamda, küresel üretimin mekansal yeniden örgütlenmesinin, küresel, ulusal ve yerel faktörlerin yeniden artiküle edilmesi ve emek rejimine etkilerinin tartışmaya açılması önemlidir. Sermayenin küresel üretimi, artı-değerin belli bir zamanda üretileceği spesifik mekanlara ihtiyaç duymaktadır. Küresel sermayenin küresel mekanı, oldukça soyuttur ve emek ve sermaye arasındaki ilişki, belli emek süreçleri içinde ve belli zamansal-mekansal belirlenimlerde (spatio-temporal fixes) üretilmektedir (Jessop, 2002).

Emek rejimlerinde, baskı-rıza tartışmasını merkezde düşünmek önemlidir. Dolayısıyla, emek rejimlerinde, Gramsciyan³ bir okuma ile, hem baskının hem de rızanın birlikteliği vurgulanmalıdır (**Gramsci, 1971**). Baskının rızaya üstün geldiği rejimlerin despotik, rızanın hüküm sürdüğü ama hiçbir şekilde baskının dışlanmadığı rejimlerin ise hegemonik doğaya sahip olduğu iddia edilebilir (**Burawoy, 1985**). Dolayısıyla, emek rejimlerinde denetim basit bir antagonizmadan öte rıza ve baskıyı içeren karmaşık ve çelişkili bir yapıyı barındırmaktadır.

Emek rejimleri ile rıza ve baskıyı var eden koşullar, içinde buldukları iktisadi, siyasi ve ideolojik yapı çerçevesinde tanımlanabilir. Başka bir deyişle, emek rejimlerinde, içinde buldukları toplumların doğası, toplumsal yapılarının ve sahne oldukları mücadelelerin nitelikleri, toplumun özgül yönleri, tarihi, devlet yapısı ve işçi hareketi oldukça belirleyicidir.

Emek rejimlerinde, vurgulanması gereken bir başka nokta ise, emek rejimi altındaki işçilerin başkaldırı, boyun eğme, ya da onay gibi tavır, tutum ve duruşlarının bu rejimlerin tanımlanıyor ve bu rejimleri tanımlıyor olmasıdır. Emek rejimlerinin, sermaye ve emek arasındaki ilişkide varolduğunu tanımlamak önemlidir; zira, emek rejimleri, emekçilerin rejime ilişkin kabul, red, başkaldırı ya da içselleştirme gibi duruşlarıyla kendini tanımlar, sınırlar ve gerçekleştirir. Emek rejimlerinde, emeğin süreçteki tavır ve duruşlarını incelerken emeğin vasfı da önemli bir tartışma konusu olarak belirlemektedir. Emek sürecinin asli unsuru olan vasıf, emek piyasasının yapısı içinde ve sermaye birikim süreçleri ile düşünülmelidir (**Thompson, 1989**). Vasıf, sermaye birikimi koşulları içinde, sektörler içinde ve sektörler arası farklılıklar gösterebilmektedir. Dolayısıyla, sermaye, değişik sosyo-ekonomik ve tarihsel durumlarda, sermaye birikimini ve emek üretkenliğini artırmaya dönük olarak, vasfı artıran ya da sınırlayan farklı yöntemler geliştirebilmektedir. Dolayısıyla, emek rejimlerinin muhatabı birbirinden çok farklı vasıf, özellik ve becerileri olan ve kendi içinde oldukça karmaşıklaşmış bir işçi sınıfıdır.

Emek rejimlerinde, sermayenin emek üzerindeki denetimi ve bu denetimin aracı olan aygıtlar oldukça önemlidir. Emek süreci tartışmalarında kullanılan "emek denetim mekanizmaları" kavramı yerine siyasi alanın rolünü daha ön plana çeken "emek denetim aygıtları" kavramını kullanmanın daha anlamlı olduğunu düşünüyorum. Dolayısıyla, emek denetim aygıtları olarak şunlardan bahsedebiliriz: basit (doğrudan) denetim aygıtları, teknik (teknolojik) denetim aygıtları, elektronik denetim aygıtları, cinsiyete dayalı denetim aygıtları, bürokratik denetim aygıtları ve ideolojik denetim aygıtları.

Basit (doğrudan) denetim aygıtları, küçük işletmelerde ve üretim sürecinin görece basitliğinde,

işletme yönetiminin, işçileri doğrudan gözetlediği basit denetim olarak tanımlanabilir. Teknik (teknolojik) denetim aygıtları, teknolojinin kullanımıyla kurulan ve makinalarda, özellikle de "üretim hattı"nda somutlaşan işleyiş olarak tasvir edilebilir. En çarpıcı ifadesini ise, Ure'nin sözlerinde bulmaktadır: "Sermaye bilimi hizmetine aldığı zaman, emeğin dik başlı eli uysallaşmayı öğrenmiştir" (**Marx, 2000**). Her teknolojik yeniliğin, üretim ve emek süreci örgütlenmelerini ve bu alanlardaki ilişkileri dönüştürdüğünden hareketle, son dönemde, iletişim teknolojilerindeki gelişimle ortaya çıkan elektronik denetim aygıtlarından bahsedilebilir. Elektronik denetim aygıtları, dinleme, video ve bilgisayar sistemleri gibi elektronik araçlar kullanarak birey ya da grup etkinlikleri veya performansı ile ilgili olarak rapor alma, bilgi toplama ve çözümleme yöntemlerini kapsamaktadır (**Savcı, 2002**). Bürokratik denetim aygıtları ise kurallar, görevler ve hiyerarşik emir-komuta zincirinde somutlaşmaktadır. İdeolojik denetim aygıtları, hiçbir kural ya da kurallar bütününe tavrı ve davranışları tümüyle ve yeterince denetim altına alamayacağından hareketle, işçinin denetiminde yönetimin ulaşamadığı bir alan bırakmamayı amaçlamaktadır ve onay ve katılımı artırmaya dönüktür (**Yücesan-Özdemir, 2000**). Cinsiyete dayalı denetim aygıtları ise, kadının toplumsal cinsiyetçi bir yaklaşımla yüklü olduğuna inanılan özelliklerinin (duygusallık, pasiflik, yardımseverlik, itaatkarlık, saflık) denetim malzemesi yapılması durumudur.

Emek denetim aygıtlarını hangi formlarda ve hangi ağırlıkta bir araya geleceği ise emek piyasasının yapısına ve emek sürecinin örgütlenmesine bağlıdır. Bu noktada, iki husus önemlidir. İlki, denetim tartışmasında, denetim aygıtlarına fazla merkezi bir önem atfetmek, denetim aygıtlarını bir amaç olarak düşünmek noktasına yönelebilir. Denetim aygıtlarını, bir amaç değil, bir araç olarak kavramsallaştırmak gerekmektedir. İkincisi, emek denetim aygıtları geliştirirken yönetimin akılcılığına gerçekliği aşan bir önem vermektir; gerçekte, yönetimin eylemi bencil, kısa dönemli, tutarsız ve bölük pörçüktür (**Storey, 1985**).

Buraya kadar, emek süreci örgütlenmesi, emek rejimleri ve emek denetim aygıtları üzerine, bu kavramlarda netleşmeyi amaçlayan bir tartışma yürütülmüştür. Şimdi esas olan, bu analitik ve kavramsal çözümleme araçlarını taşeron çalışma bağlamında tartışmaktır.

Taşeron Çalışma ve Despotik Emek Rejimleri

Bu çalışmanın iddiası, taşeron çalışmanın bir emek süreci örgütlenmesi olarak despotik emek rejimi içinde gerçekleştiğidir. Taşeron çalışma, dünya üzerinde hem merkez hem de çevre ülkelerde gözlemlenen bir çalışma biçimi olsa da, çevre ülkelerin ekonomik ve siyasi yapıları bu çalışma biçimi için daha belirleyicidir:

büyük nüfus ve yüksek işsizlik. Taşeron çalışmanın gerçekleştiği despotik emek rejimlerinin ülkeden ülkeye oldukça önemli farklılıklar göstereceği açıktır. Her ülkenin kendine özgü iktisadi, siyasi ve ideolojik yapıları içinde, kendi işçi sınıfı mücadelesi tarihiyle bağlantılı olarak farklı renkler, farklı şiddetler ve farklı özellikler taşısa da, taşeron çalışma despotik fabrika rejimi altındadır. Ve, taşeron çalışma hiçbir koşulda hegemonik emek rejiminin parçası olamaz. Şimdi, taşeron çalışmanın neden ve nasıl despotik emek rejiminin parçası olduğunu açıklamaya çalışacağım.

Taşeron emekçiler, yüksek iş değiştirme hızı, düşük ücretler, ağır çalışma koşulları, ciddi sosyal hak kayıpları, sosyal güvencesizlik ve işçi sağlığı ve güvenliğinin olmaması ile karşı karşıyadırlar. Dolayısıyla, küresel kapitalizmde, hem merkez hem de çevre ülkelerde, taşeron emekçiler, sabit süreli sözleşmeler olmadan, çeşitli görevler yapacak biçimde esnek ve sürekli mekan değiştirecek şekilde hareketli hale gelip güvencesiz bir konuma itilmişlerdir. Bu koşullar despotik emek rejimi koşullarıdır.

Taşeron çalışmanın bir despotik emek rejiminin parçası olmasında önemli bir belirleyen, taşeron firma ile ana firma arasındaki bağımlılık ilişkisidir. Taşeron çalışma, üretim sürecinin parçalanmasının bir ürünüdür ve bu parçalanma, ana firma ile taşeron firma arasında bağımlılık ilişkisi yaratmaktadır ve bu bağımlılık ilişkisinde ana firma çok güçlüdür (Özveri, 2008). Bu bağımlılık ilişkisi içinde ana firma merkez işgücünü istihdam etme kapasitesindeyken, diğer bir deyişle, işgücüne göreli iyi ücretler, sosyal güvence ve belki sendikalaşma imkanı tanırken; kendine bağımlı taşeron firmayı, işgücüne yönelik uygulamalarda "en geri" noktaya gitmeye zorlamaktadır. Dolayısıyla, düşük işgücü maliyeti baskısı, despotik emek rejimlerini yaratmaktadır.

Taşeron çalışmayı despotik bir emek rejimine yönelten ikinci bir belirleyen ise, taşeron firmalar arası rekabettir. Taşeron firmalar arası rekabet, "dibe doğru koşu" biçiminde gerçekleşmektedir. Taşeron firma, ana firmanın verdiği işi alabilmek için despotizmi, ücretler, çalışma saatleri ve çalışma koşulları anlamında en sert biçimde uygulamaktadır.

Taşeron çalışmayı despotik bir emek rejiminin parçası yapan bir diğer önemli unsur da işçi sınıfında, meydana gelen katı bölünmeler ve hiyerarşilerdir. Üretim sürecinin parçalanması sonucu, emek sürecinin örgütlenmesinde de bir parçalanma söz konusudur. Bu parçalanma, mekansal bir parçalanmayı da getirebilmekte veya mekansal bir birliktelik içinde de yaşanabilmektedir. Daha vahim olanı kuşkusuz işçi sınıfı içindeki hiyerarşinin aynı mekanda gerçekleşmesidir⁴. Bu noktadan hareketle, aynı mekanda yaşanan parçalanma incelendiğinde, despotik emek rejimini yaratanın hegemonik emek rejimi olduğu savlanabilir. Bir firmanın mekansal

sınırları içinde ana firmanın işçilerine hegemonik emek rejimi uygulanırken; taşeron firma işçilerine despotik emek rejimi uygulanmaktadır. Diğer bir deyişle, işçi sınıfının daha iyi ücret alan, sosyal güvenceli ve görece iş güvencesi olan kesimi, başka bir deyişle, merkez ya da çekirdek işçiler, hegemonik emek rejimi altında çalışmakta ve yaşamaktadırlar. Yoğun ideolojik denetim aygıtları altında bu işçilerin firmayla, firmanın vizyon ve misyonu ile özdeşleşmesi amaçlanmaktadır. Diğer tarafta ise, taşeron firma çalışanları despotik emek rejime tabidir. Ana firma ile taşeron firmalar arasında yapılan sözleşmelerde taşeron işçilerin çekirdek işgücüne aynı saatlerde çay molası vermelerini, aynı kapıdan fabrikaya girmelerini ve aynı servis araçlarına binmelerini yasaklayan hükümlere sıkça rastlanmaktadır (Özveri, 2008).

Despotik emek rejimi koşullarından bir diğeri de, taşeron çalışmada, sendikaların emek süreci örgütlenmesinde siyasal bir rol oynayamamalarıdır. Sendikasız, iş güvencesiz ve sosyal güvencesiz bir işçi yarınından emin değildir ve bu endişe ve risk durumu, taşeron emekçileri her şeye boyun eğen, teslimiyetçi yapılara sürüklemektedir. Geleneksel sendikaların sınırlı bir işçi kategorisinin ekonomik çıkarlarını savunduğu, oysa gerekli olanın "toplumsal zenginliği müşterek üreten tekilliklerin bütün ağını temsil edecek emek örgütlenmeleri yaratmak" olduğu sıklıkla vurgulanmaktadır. "Toplumsal hareket sendikacılığı" adı altında farklı emek örgütlenmeleri pratikleri tartışılmaktadır⁵ (Hardt, Negri, 2004).

Despotik emek rejimi koşullarından bir diğeri de, taşeron emekçilerin mekansal ve kurumsal olarak parçalanmışlığıdır. Bu mekansal ve kurumsal parçalanma, emekçilerin despotik emek rejiminin koşullarına karşı ortak bir direniş ve mücadele geliştirebilmesinin önünde engeldir. Dolayısıyla, despotik emek rejimlerinin baskıcı yanına yönelik "direniş" noktaları da parçalanmıştır.

Taşeron çalışmanın önemli bir bölümü oluşturan "maddi olmayan emek" de despotik emek rejimlerinin yeniden üretiminde önemlidir. Maddi olmayan emek, enformasyon, bilgi, fikir, imaj, ilişki ve duygulanımlar üreten emektir (Hardt, Negri, 2004). Maddi olmayan emek, iki ana biçimde tahayyül edilebilir. Birincisi, hizmet işleri, entelektüel emek ve bilişsel emek gibi kavramları kapsayan ve asıl olarak entelektüel ya da dilsel olarak adlandırılabilir problem çözme, sembolik ve analitik görevler ve dilsel ifadeler gibi emek türlerini ifade eder. İkinci olarak ise, "maddi olmayan emek" in, en önemli bileşeni duygulanımsal emektir (emotional labour) (Hardt, Negri, 2004). Duygulanımsal emek, örneğin uçuş görevlilerinin, çağrı merkezi emekçilerinin, banka veznedarlarının, güvenlik emekçilerinin ve fast-food emekçilerinin işlerinde gözlemlenebilen, esenlik, rahatlık, tatmin ve heyecan gibi hisleri üreten bir emektir. Duygulanımsal emekte, işverenler, çalışanların hal, tavır ve sosyal

becerilerine önem verirler. Dolayısıyla, Hardt ve Negri'nin deyişiyle, "fikirlerimiz ve duygulanımlarımız işe katılınca, dolayısıyla yeni bir biçimde patronun komutasına tabi hale gelince, genelde yeni ve yoğun yabancılaşma ve taciz biçimleri yaşarız." (Hardt, Negri, 2004). Bizim çalışmamız için önemli olan duygulanımsal emek kategorisinde ve taşeron olarak çalışan kesim için hal, tavır ve davranışların hegemonik bir fabrika rejimine dönük sermaye ile örtüstürülmeye çalışılması ve "sen-ben yok, biz varız" rızasının üretimi değildir. Bizatihi hal, tavır ve davranışların yoğun ve despotik bir denetim altına alınmasıdır. Güvenlik, bankacılık ve fast-food sektörlerinde ya da büyük alışveriş merkezlerinde satış görevlisi olarak çalışan ve büyük çoğunluğu taşeron olan emekçilerin, eski sistemde Taylor ve Ford'un işçinin vücudunu (bedenini) despotik emek rejimine tabi kılması benzeri, zihinleri, duygulanımları ve organizmalarının bütünü (gülümseme ve ses gibi) despotik emek rejimine tabi kılmaktadır.

Özetlemek gerekirse, taşeron çalışmanın despotik bir emek rejimi olmasında önemli belirleyenler, ana firma ve taşeron firma arasındaki bağımlılık ilişkisi, taşeron firmalar arası rekabet, taşeron emekçilerin işçi sınıfı içi katı hiyerarşideki yeri, taşeron emekçilerin örgütsüzlüğü ve mekansal ve kurumsal olarak parçalanmışlığı olarak sıralanabilir. Sonuçta ise, hem merkez hem de çevre ülkelerde, en vasıflıdan en vasıfsızına kadar taşeron emekçilerin tümü despotik emek rejimi koşullarında yaşamaktadırlar: sabit süreli sözleşmeler olmadan çeşitli görevler yapacak biçimde esnek ve sürekli mekan değiştirecek şekilde hareketli.

Taşeron Çalışma ve Emek Denetim Aygıtları: Farklılaşan Deneyimler

Despotik emek rejimi koşulları altında taşeron çalışma, oldukça karmaşık ve çok farklı biçimler alabilmektedir. Dolayısıyla, taşeron çalışmaya ilişkin emek denetim aygıtları da oldukça farklı biçimler alabilmektedir.

Taşeron çalışma içinde kadın emekçiler, bazı durumlarda baskın olarak, ama her daim "cinsiyete dayalı denetim aygıtlarına" tabidirler. Taşeron kadın emekçilerin sömürleri de çok boyutludur: onlar bir yandan duygulanımsal emeğin merkezinde yer almakta; diğer yandan ise düşük ücretleri nedeniyle mutlak artı-değerin ele geçirilmesinde "en verimli" kullanım değerlerini üretmektedirler. Temizlik ve yemek, hem merkez hem de çevre kapitalist ülkelerde taşeronlaşmanın öncü alanlarıdır (Puech, 2007) ⁶. Bu alanlarda, özellikle kadın emekçiler çalışmaktadırlar ve kadın emekçilere yönelik denetim aygıtlarında, kadının "uysal", "itaatkar", ve "sorun çıkarmak istemeyen" gibi özelliklerine dayanan cinsiyetçi bir yaklaşım olduğu gözlemlenmektedir (Aguiar, Herod, 2006) ⁷. Cinsiyete dayalı denetimi, tam ters açıdan destekleyen bir başka olgu ise, 1990'larda, ucuz ve üretken kadın emeğine

dayanan Güney Kore'de, hükümet tarafından kadın işçilerin "endüstriyel asker" imgesi olarak tanımlanması ve böylece "zayıf", "kırılgan" ve "kadınsı" şeklindeki geleneksel imgelemenin tersyüz edilmeye çalışılmasıdır (Özuğurlu, 2005). Cinsiyete dayalı denetim aygıtları, Marx'ın Kapital'i yazmasının üzerinden yaklaşık yüzelli yıl geçmiş olmasına rağmen, pek değişmemiş gözükmektedir. Marx, Kapital'in Birinci Cildi'nde İngiliz Parlamentosunda bir Lord'un yaptığı konuşmayı şöyle aktarır:

"Fabrikatör Mr. E... bana, buharlı dokuma tezgahlarında yalnız kadınların çalıştığını ... evli kadınları ve özellikle evde bakımıyla sorumlu aileleri bulunanları yeğlediğini söyledi; bunlar, bekar kadınlara göre daha dikkatli ve yumuşakbaşlı oluyorlar ve gerekli tüketim maddelerini sağlayabilmek için bütün çabalarını harcıyorlardı. Böylece, kadına özgü erdemler, onun aleyhine olarak kullanılıyor ve fabrikalarında varolan en ince görev duygusu ve şefkat, onun köleleştirilmesi ve ıstırap çekmesi için birer araç haline getiriliyordu." (Marx, 2000).

"Neoliberalizmin Kirli İş" adını verdikleri kitapta Aguiar ve Herod, Şili'den Güney Afrika'ya kadar uzanan bir coğrafyada temizlik işçilerinin zor çalışma şartlarını ve ağır çalışma koşullarını gözler önüne sermektedirler (Aguiar, Herod, 2006). Türkiye'de, 2005 yılında, Ankara'daki temizlik işçileri üzerine yapılan bir araştırmada, temizlik işçilerinin çalıştıkları yerlerin yarısından çoğunda işyeri sağlık birimi, işyeri hekimi ve işyeri hemşiresi bulunmadığı gözlemlenmiştir (Ilhan, 2006). Araştırmaya katılan temizlik işçilerinin hemen hiçbiri işiyle ilgili mesleki eğitim ve işiyle ilgili sağlık ve güvenlik eğitimi almamıştır. Çalışırken, temizlik işçileri kişisel koruyucu kullanmamaktadır. Araştırmaya katılan temizlik işçilerinin çoğu iş kazası geçirmiş, iş kazasına bağlı sakatlıklara maruz kalmış, meslek hastalığı tanısı almış ve meslek hastalığına bağlı kalıcı sakatlıklara karşı karşıya kalmışlardır. Cinsiyete dayalı denetimin bir diğer özelliğinin, diğer denetim aygıtları ile kolay eklemenebilir olduğu sonucuna varmak kolaydır. Belirli emek süreçlerinde amirlerin erkek diğer takım üyelerinin kadın olması durumu, pedersahî (paternalist) denetimle cinsiyete dayalı denetimin eklemeneğine örnek olarak verilebilir. Yine kadın emeği üzerinde cinsiyete dayalı denetim aygıtları bürokratik denetim aygıtları ile iç içe geçebilmektedir. Sağlık ve temizlik alanları gibi iş listelerinin sürekli imzaya açık olduğu alanlar bu iç içe geçmeyi örneklemektedir.

Son yıllarda hem dünyada hem de Türkiye'de özel güvenlik şirketleri, özel güvenlik okulları ile gittikçe büyüyen bir "sektör"ü oluşturmaktadır. Bu şirketlerin çoğu eski emniyet ve askerler tarafından kurulmaktadır. Bu konuda, Sevinç (2008)'in saptaması önemlidir: "Bu tip bir güvenlik anlayışı, sosyal devletin yurttaşlarına insanca yaşam için gerekli koşulları sağlama görevini terk etmesiyle palazlandı. Yani 'güvenlik' sosyal

olmaktan çıkıp kişisel bir 'koruma' haline getirildi." Türkiye'de özel güvenlik hizmetlerinin yerine getirilmesi için düzenlenen, 10.6.2004 tarihli Özel Güvenlik Hizmetlerine Dair Kanun (5188- R.G. 26.6.2004-25504)'da, 120 saat teori, pratik ve silah eğitimi almak zorunda olan güvenlikçilerde, TC yurttaşlığı, en az lise ya da dengi okul mezunu olup 18 yaşını doldurmuş bulunmak, bazı suçlardan dolayı hüküm giymemiş olmak gibi koşullar aranmaktadır. Sevinç (2008), "aranan şartlara bakılırsa, belli ki güvenlikçi denilen gençler, alt-orta tabakaya mensup, liseyi bitirmiş ve daha fazla ilerleme şansı fazlaca olmayan kişiler. Sınıfsal aidiyetleri göz önüne alındığında, milliyetçi muhafazakar çizgiye yakın olduklarını düşünmek için sayfalarca anket yapmaya gerek yok sanırım" diye belirtmektedir. Güvenlik sektöründe güvenlik hizmetini üreten emekçiler, öyleyse, daha en başından milliyetçi söylemin ekseninde pederşahi (paternalist) denetime tabidirler. Denetim sadece amirin sözleşme ve tüzükle belirlenen haklarına ve "işyeri kuralları"na değil; büyüklere ve "abi"lere saygı esasında daha geniş ve görünmez bir denetim aygıtına havale edilmiştir.

Taşeronluk ilişki ağlarının en yoğun gözlemlendiği alan, kuşkusuz küresel meta zincirleridir. "Küresel meta zincirleri", küresel kapitalizmin üretim yapısını açıklamak için geliştirilmiş bir yaklaşımdır ve tüccar-yönlendirmeli ve üretici-yönlendirmeli meta zincirleri olmak üzere iki farklı kategori öngörülmektedir (Gereffi, Korzeniewicz, 1994). Tüccar-yönlendirmeli meta zincirinde, merkez ülkelerde büyük tüccarlar, pazarlama şirketleri ve marka tacirleri ile çevre ülkelerde üretim yapan fabrikalar vardır. Bu ağ içinde araştırma, geliştirme, ürün tasarım ve finans merkez ülkelerde yoğunlaşırken; çevrede ise bağımsız fabrikalarda üretim gerçekleştirilmektedir. Çevrede gerçekleşen üretim girift taşeronluk ilişki ağlarına dayanmaktadır. Emek yoğun bir üretim vardır. Üretici-yönlendirmeli meta zincirinde ise, üretim, ticaret ve pazarlama işlemleri merkezdeki işletmelerde toplanırken; temel ürüne eklemenecek parçaların üretimi farklı ülkelerde gerçekleştirilmektedir. Üretimin parçalanması sonucu, üretimin belirli aşamaları taşeronlarla kurulan ilişkiler içinde üretilmekte ve yeniden ana firma bünyesinde birleştirilmektedir. Hem tüccar yönlendirmeli hem de üretim yönlendirmeli küresel meta zincirleri içinde yer alan taşeron çalışma, yeni bir proleterleşme dalgasını da yaratmaktadır (Özüğurlu, 2005).

Bu yeni proleterleşen dalga, girift taşeronluk ağları içinde zorunlu kısmi zamanlı istihdam, eve iş verme ve fason ilişki gibi istihdam altında sosyal güvenceden yoksun, düşük ücretli, uzun çalışma saatlerine sahip ve sendikası emekçilerden oluşmaktadır. Küresel meta zincirleri içinde yer alan küçük ölçekli taşeron firma emekçilerinde pederşahi (paternalist) himayecilik belirgin bir ilişki biçimidir (Özüğurlu, 2005). Bu denetim aygıtını belki de pederşahi (paternalist)-basit (doğrudan) denetim olarak adlandırabiliriz.

Çağrı merkezleri, taşeron çalışmanın her geçen gün baskın hale gelen yeridir. 1980'lerin ortalarında, iletişim ve bilgisayar teknolojilerindeki gelişmeleri ile birlikte, eskiden yüz yüze sunulan bir takım hizmetlerin telefon ve bilgisayar sistemi aracılığıyla görülmesini sağlayan bir çalışma şekli olarak ortaya çıkmıştır (Koskina, 2005). Bu yolla hem bir çalışan üzerinden görüşülen/hizmet verilen kişi sayısı esaslı bir şekilde artmış, hem çalışan başına düşen metrekaare sayısı azalmış, hem de çalışanların denetimi çok daha etkin bir şekilde artırılabilmiştir. Çağrı merkezleri, dünya üzerinde merkez ve çevre ülkelerde, özellikle bankacılık ve mobil telefon operatörlüğü sektörlerinde artmaktadır. Uluslararası işbölümü çerçevesinde, mal üretiminde olduğu gibi, çağrı merkezleri sektöründe de emek maliyetlerinin yüksek olduğu ülkelerden düşük olduğu ülkelere doğru bir yönelim söz konusudur ve çevre kapitalist ülkeler, ucuz emek gücü sayesinde küresel çağrı merkezleri için bir çekim noktası olmaktadır (Alkan, 2007). Özellikle Hindistan, bu konuda önemli bir örnek teşkil etmektedir. New Delhi'deki çağrı merkezi emekçileri, Kuzey Amerika'ya hizmet vermektedirler. Zaman farkından da yararlanarak, gece vardiyasında çalışması gereken emekçiler yerine ucuz Hintli işgücü istihdam edilmektedir (Mirchandani, 2004). Çağrı merkezlerinin hem merkez hem de çevre ülkelerde oldukça ağırlıklı bir şekilde taşeron firmalarla çalıştığı ve taşeron çağrı merkezi emekçilerin, çalışanların önemli bir kısmını oluşturduğu bir çok çalışmada belirtilmektedir (Mirchandani, 2004).

Çağrı merkezlerinde emek süreci örgütlenmesinde, teknolojik gelişmelerin getirdiği olanaklarla, zaman ve mekan üzerinde önemli değişiklikler meydana gelmektedir. Çağrı merkezlerindeki emek süreci örgütlenmesi incelendiğinde, yüksek derecede vasıf gerektirmeyen bir çalışma biçimi olduğu vurgulanmaktadır (Taylor, Bain, 1999). Çağrı merkezlerinde emek süreci örgütlenmesinin denetim boyutunda, öne çıkan unsur, teknolojik denetime ileri teknolojinin eklemeneği ile ortaya çıkan elektronik denetimdir. Çağrı merkezlerinde elektronik denetim, çağrı merkezi çalışanlarının görüşmelerinin dijital olarak kayıt altına alınması, performans değerlendirmenin bu kayıt altına alınmış görüşmelere dayanarak yapılması ihtimali, bilgi-iletişim teknolojilerinin yardımıyla hazırlanan ve ortalama konuşma süresi, ortalama meşgul süresi, mola kullanımları, pazarlanan ürünlerin satış miktarı, rastlantısal olarak seçilen belirli sayıda çağrının dinlenmesi ve açılış/kapanış konuşması gibi farklı unsurları içeren günlük raporlar eliyle gerçekleştirilmektedir (Alkan, 2007)⁸. Alkan, çağrı merkezinde kendi çalışma deneyime dayanarak hazırladığı çalışmasında, elektronik denetimin boyutlarını şöyle açıklamaktadır:

"Çağrı merkezlerindeki bilgisayar destekli denetimin ilginç bir boyutu da mola kullanımları ile ortaya çıkmaktadır. Önceki kısımlarda belirtilen

ortalama mola sürelerinin denetimi, çağrı merkezi yönetimi için hayati bir konudur. Zira belirlenmiş süreye ek olarak fazladan kullanılan her dakika, hatta bekleyen müşterinin işlem yapamadan telefonu kapatması ile sonuçlanmaktadır. Çalışan, molaya çıkarken bilgisayar sistemi üzerinden kronometre başlatmakta, döndüğünde ise "hazır" düğmesini tıklayarak sıradaki ilk çağrıyı karşılamaktadır. Günün hangi saatinde, kaç dakika süreyle ve hangi amaçla molaya çıktığınız sistem tarafından kaydedilmekte ve takip eden gün bir rapor halinde, üst yönetim dahil, tüm çalışanlarla paylaşılmaktadır. Günlük mola sürenizi, hangi sebeple olursa olsun, aşmanız halinde (1 dakika bile aşsanız) yayınlanacak raporda isminizin karşılığı kırmızı renkli olarak çıkacak ve üst yönetim de dahil tüm merkez mola aşımı yaptığınızı öğrenecektir" (Alkan, 2007).

Panoptikon, içinde bulunan mahkumların her noktadan izlenebildiği ve mahkumların somut izlenme anını hiçbir zaman bilemediği bir hapisane modelini ifade eden bir kavramdır⁹. Hapishaneyi işletenlerin kapitalist devletin baskı aygıtı içerisindeki güzide yerini ve özellikle iş ve ceza hukuklarında içkin sınıfsal işlevlerini unutmaksızın, çağrı merkezi emeğinin denetiminde "işitsel bir panoptikon"dan bahsetmek mümkün olacaktır. Taşeron çağrı merkezi emekçisi, bilgisayarının kronometresi aracılığı ile her an bir şekilde denetlendiğini bilmekle kalmamakta; ürettiği somut hizmetin gerek tüketicinin şikayeti gerekse rasgele dinleme metoduyla ayrıca ek bir denetime tabi olduğunu da aklından çıkarmamaktadır.

Birçok kamu hizmetinde, hem maliyet azaltıcı etkisi hem de özelleştirme/piyasalaştırma etkisi açısından taşeronlaşma çok yaygındır. Hem merkez kapitalist ülkelerde hem de çevre ülkelerde belediyeçilik ve enerji gibi kamu hizmeti alanlarında yoğun bir taşeronlaşma sürmektedir (Domberger, Jensen, 1997). Kamu hizmetlerinde taşeronlaşmanın, iddia edildiği gibi özel uzmanlık gerektiren alanlarda değil de¹⁰ vasıfsız emeğin olduğu alanlarda gerçekleştiği gözlemlenmektedir (Domberger, Jensen, 1997). Örneğin belediyeçilik de, taşeron çalışma, çöp toplama ve park ve bahçe bakımı gibi vasıfsız emek yoğun işkollarında ön plana çıkmaktadır (Gökbayrak, 2008). Taşerona bağlı kamu hizmetleri emekçisi pek çok denetim sistemini bir arada kendi bedeni üzerinde hissetmek durumunda kalmaktadır. Bazı durumda iş akışının (ilgili hizmet üretimine ilişkin somut emek sürecinin) ürettiği gereklilikler öne çıkabilirken (örneğin çöp toplama ekibine verilen sorumluluk alanının büyüklüğü), bazı durumlarda pederşahi (paternalist) denetim öne çıkabilmektedir (örneğin, haklı bir isteğin/itirazın kendilerini işe "yerleştiren"lere ayıp olabileceği inancı).

Taşeronluk müessesini gündeme getiren eğilimler evrensel olsa da bu eğilimlerin tek bir maksadı yoktur. Bu sebepler arasında bazen verimlilik artışı, bazen özelleştirme/piyasalaştırma baskısı olabilir.

Taşeronlaşmanın maksadına ve hizmetin piyasanın verimlilik baskısına açıklığına bağlı olarak taşeron kamu hizmetleri emekçisi farklı yoğunlukta denetim ile karşılaşabilmektedir. Başka bir deyişle, verimlilik baskısının piyasa koşullarına göre görece az olduğu kamu hizmetleri alanı, denetimin "bunaltan" ve "bezdiren" etkisinden biraz daha uzaktır demek yanlış olmayacaktır. Yine de her durumda taşerona bağlı kamu hizmetleri emekçisi, yüksek iş değiştirme hızı, düşük ücretler, ağır çalışma koşulları, ciddi sosyal hak kayıpları, sosyal güvencesizlik ve işçi sağlığı ve güvenliğinin olmaması nedeni ile despotik emek rejiminin tüm koşulları altındadır (Gökbayrak, 2008).

Sağlıkta taşeronlaşma, kamunun, sağlık hizmeti üretiminden çıkarılarak sadece tüketici hale getirilmesi yönündeki eğilim ışığında düşünülmelidir. Sağlık sektörü kademeli olarak özel sektöre kaynak transferinin merkezlerinden birisi haline getirilirken; kamunun elindeki yetişmiş personelin de özel kuruluşlarda çalışmaya itilmesi söz konusu olmuştur (Yücesan-Özdemir, Özdemir, 2008). Bu durumda özel sektör kendi üzerine binen sağlık hizmeti üretme yükümlülüğünü en düşük maliyet hesabına göre yapacaktır. Zira özel sektörün üretiminin hedefi kamu sağlığı değil; kar olmak durumundadır. Hem merkez hem de çevre ülkelerde, bu sektörde taşeronlaşma, 1990'lı yılların başında hastanelere kabul edilmeye başlanan temizlik ve güvenlik elemanlarıyla başlamıştır. Daha sonra yardımcı sağlık elemanları hastanelerde göreve başlamıştır (Yücesan-Özdemir, Özdemir, 2008). Bu süreç, doktor düzeyindeki personele kadar uzanmıştır. Bu personelin denetimine ilişkin olarak göz tarama makinelerinden turnike sistemlerine kadar pek çok elektronik denetim aygıtı gündeme gelmiştir¹¹. Sağlık alanında bürokratik (formlarla ve yazılı prosedürle kendini ifade eden), cinsiyetçi (özellikle erkek hekim ve kadın hemşire ilişkisinde var olan) ve elektronik denetim aygıtlarının eklektik olarak kullanıldığını ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Sonuç

Bu yazı, taşeron çalışmaya farklı bir kavramsal ve analitik çözümleme sunma amacından hareket etmiştir. Taşeron çalışmayı bir istihdam modeli olarak tanımlanmanın eksikliği üzerinden ve taşeron çalışmayla ilgili düşük ücretler, ağır çalışma koşulları, ciddi sosyal hak kayıpları, sosyal güvencesizlik, işçi sağlığı ve güvenliğinin olmaması ve sendikasılaşma gibi boyutların birbirinden ayrık olarak tek tek ele alınmasının reddi üzerinden, taşeron çalışmayı, küresel kapitalizmde bir emek süreci örgütlenmesi olarak kavramsallaştırmayı önermektedir.

Taşeron çalışma, bir emek süreci örgütlenmesi olarak, toplumsal yaşamın iktisadi, siyasi ve ideolojik yapılarıyla etkileşim halinde despotik emek rejimlerinin bir parçasıdır. Taşeron çalışmanın gerçekleştiği despotik emek rejimlerinin ülkeden

ülkeye oldukça önemli farklılıklar göstereceği açıktır. Her ülkenin kendine özgü iktisadi, siyasi ve ideolojik yapıları içinde, kendi işçi sınıfı mücadelesi tarihiyle bağlantılı olarak farklı renklere, farklı şiddetlere ve farklı özelliklere sahip olsa da; taşeron çalışma, despotik emek rejimleri altında gerçekleşmektedir. Taşeron çalışmanın despotik bir emek rejiminin parçası olmasında önemli belirleyenler olarak, ana firma ve taşeron firma arasındaki bağımlılık ilişkisi, taşeron firmalar arası rekabet, taşeron emekçilerin işçi sınıfı içi katı hiyerarşideki yeri, taşeron emekçilerin örgütsüzlüğü ve mekansal ve kurumsal olarak parçalanmışlığı sıralanabilir. Sonuçta ise, hem merkez hem de çevre ülkelerde, en vasıflıdan en vasıfsızına kadar taşeron emekçilerin tümü despotik emek rejimi koşullarında yaşamaktadırlar: sabit süreli sözleşmeler olmadan, çeşitli görevler yapacak biçimde esnek ve sürekli mekan değiştirecek şekilde hareketli.

Despotik emek rejimleri altında, taşeron çalışmada, emekçiler oldukça farklılaşan emek denetim aygıtları ile karşı karşıyadırlar. Taşeron çalışma, çağrı merkezlerinden hastanelere, bankalardan kamu hizmetlerine kadar uzanan bir alanda istihdam alanlarını yatay kesen bir uygulama olarak yaygınlaşmaktadır ve çok farklı emek denetim aygıtları söz konusudur. Kadın emeğinin yoğun kullanıldığı alanlarda cinsiyete dayalı denetim aygıtları, çağrı merkezlerinde elektronik denetim aygıtları, küresel meta zincirinin parçası olan sağlık kurallarına aykırı, düşük ücretle ve kötü koşullarda işçi çalıştıran işyerlerinde (sweatshop) pederşahi (paternalist)-basit (doğrudan) denetim aygıtları daha belirleyici konumdadırlar.

Sonuç olarak, bu yazı, taşeron çalışmayı bir emek süreci örgütlenmesi olarak kavramak, taşeron çalışmayı despotik emek rejimi içinde anlamlandırmaya çalışmak ve bu despotik emek rejiminde uygulanan farklı emek denetim aygıtlarını tanımlamak gibi birbiri ile bağlantılı olarak yekpare bir hedefe, taşeron çalışmayı analitik ve kavramsal olarak çözümlenmeye, yönelik ilk notlardır.

DİPNOTLAR

1. Daha önceki çalışmalarımda "fabrika rejimi" kavramını kullanmıştım. "Fabrika rejimi" ve "emek rejimi" arasındaki farkı ve farklılaşmayı, yazının devamında açıklayacağım.

2. Daha önceki çalışmalarımda "emek denetim mekanizmaları" kavramını kullanmıştım. "Emek denetim mekanizmaları" ve "emek denetim aygıtları" arasındaki farkı ve farklılaşmayı, yazının devamında açıklayacağım.

3. Antonio Gramsci, kapitalist sınıfın hem zor kullanma (polis, ordu ve baskı yoluyla) hem de rıza yoluyla (insanların yönetici sınıfın dünyaya ilişkin fikirlerini kabul eder hali) yönettiğini tartışır (Gramsci, 1971).

4. Taşeron çalışmanın farklı biçimlerini tartışırken önemli bir nokta ise firmanın sınırlarıdır. Firmanın sınırları, taşeron çalışmanın firmanın içinde mi gerçekleştiği veya üretim sürecinin bir bölümünün başka bir mekandaki firmaya mı aktarıldığı soruları üzerinden taşeron çalışmanın biçimlerini sınıflandırmaktadır (Kenny, Bezuidenhout, 1999).

5. "Toplumsal hareket sendikacılığı" üzerine Peter Waterman'ın Küreselleşme, Toplumsal Hareketler ve Yeni Enternasyonalizmler (Globalisation, Social Movements and New Internationalisms) adlı kitabına bakılabilir.

6. Aguiar ve Herold tarafından derlenen Neoliberalizmin Kirli İş: Küresel Ekonomide Temizlik İşçileri (The Dirty Work of Neoliberalism: Cleaners in the Global Economy) adlı kitap, Şili'den Güney Afrika'ya kadar uzanan bir coğrafyada temizlik işçilerinin çalışma şartları ve ağır çalışma koşulları üzerine oldukça önemli bir kaynaktır.

7. Taşeron kadın temizlik işçilerinin emek süreci deneyimleri ve örgütlenme pratikleri üzerine İngiliz yönetmen Ken Loach'un Ekmek ve Gül (Bread and Roses) filminin çok açıklayıcı ve çok da etkileyici olduğunu düşünüyorum.

8. Türkiye'de çağrı merkezlerinde çalışan ve önemli bir bölümü de taşeron çağrı merkezi emekçisi olanların ortaklaşa kurdukları ve "çağrı merkezinde emek süreci örgütlenmesi" üzerine de olan deneyimlerini aktardıkları önemli bir websitesi için www.gercegecagrimerkezi.org adresi ziyaret edilebilir.

9. "İngiliz düşünür ve sosyal reformcu Jeremy Bentham, Panoptikon hapisane planını 1791'de yayınladı. Özünde bu, merkezinde bir "denetleme mekanı", çevrede de hücreler bulunan yarım daire biçimli bir binaydı. Özgün planda tek tek hücrelerde kalan mahkumlar, gardiyanların veya "denetçilerin" gözlemesine açıktı fakat gözlenenlerin kendilerini gözleyenleri görmeleri olanaksızdı. Dikkatle ayarlanmış bir aydınlanma sistemi ve ahşap storların kullanımıyla, içerdekiler, görevlileri göremeyecekti. Denetim, mahkumların, görünmeyen gözler tarafından gözetlenmesi anlamında sürdürülmeliydi. Saklanacak hiçbir yer yoktu, özel olan hiçbir yer yoktu. İzlenip izlenmediklerini bilmeyen, ama orada izlemek için birilerinin bulunduğunu varsaymak durumunda olan mahkumun tek ussal seçeneği, itaat idi. Bu nedenle Bentham Yunancaya dayanan yeni bir kelime türetti; Panoptikon veya 'göz önünde yer'(all-seeing place)" (Lyon, 1996). Panoptikon'un bize doğrudan Bentham'dan gelmediği ve özellikle Michel Foucault'un çalışmalarıyla yaygınlık kazanmış olduğu hatırlanmalıdır (Foucault, 2000).

10. Taşeronlaşmayı meşrulaştırabilmek için sermaye, sıklıkla, taşeron çalışmanın, işyerinde

yürütülen mal veya hizmet üretimine ilişkin yardımcı işlerinde veya asıl işin bir bölümünde işletmenin ve işin gereği ile teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren işlerde olduğunu ve/veya olması gerektiğini uygulamaktadır.

11. Türkiye'de hastanelerde elektronik denetim aygıtları, Doktor Zekai Tahir Burak Hastanesi'ndeki uygulamalarla gündeme gelmişti. Uygulamalar, "Sağlık Bakanlığı'na bağlı Doktor Zekai Tahir Burak Kadın Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi, bir ilke imza attı; askeri ve stratejik tesislerin girişinde rastlanan 'elektronik göz irisi' uygulamasına geçti" gibi ifadelerle medyada da yer bulmuştu (**Akşam Gazetesi, 22 Mart 2004**).

KAYNAKLAR

- Aguiar, L.M., Herod, A.** (2006) (der.) *The Dirty Work of Neoliberalism: Cleaners in the Global Economy*. Oxford: Blackwell.
- Alkan, T.** (2007) *Esnek Çalışma Biçimleri ve Çağrı Merkezi Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bain, P., Taylor, P.** (2000) Entrapped by the 'Electronic Panopticon'? Worker Resistance in the Call Centre, *New Technology, Work and Employment*, 15, 1, 2-18.
- Burawoy, M.** (1985) *The Politics of Production: Factory Regimes under Capitalism and Socialism*, New York: Verso.
- Domberger, S., Jensen, P.** (1997) Contracting out by the Public Sector: Theory, Evidence, Prospects, *Oxford Review of Economic Policy*, 13, 4, 67-78.
- Frenkel, S.** (2003) The Embedded Character of Workplace Relations. *Work and Occupation*, 30,2, 135-154.
- Foucault, M.** (2000) *Hapishanenin Doğuşu* (çev. M. A. Kılıçbay), Ankara: İmge.
- Gereffi, G., Korzeniewicz, M.** (1994) (der.) *Commodity Chains and Global Capitalism*, Westport, CT: Greenwood Press.
- Gökbayrak, Ş.** (2008) Kentsel Hizmetlerin Özelleştirilmesinden Kesitler, *Tes-İş Dergisi*, Mayıs, 115-120.
- Gramsci, A.** (1971) Q. Hoare and G. Nowell Smith (der.) *Selections from the Prison Notebooks*, Londra, Lawrence & Wishart.
- Hardt, M., Negri, A.** (2004) *Çokluk: İmparatorluk Çağında Demokrasi ve İmparatorluk* (çev. B. Yıldırım), İstanbul: Ayrıntı.
- Harvey, D.** (2008) *Umut Mekanları* (çev. Z. Gambetti), İstanbul: Metis.
- İlhan, M. N, Kurtcebe, Z.Ö., Durukan, E., Çoşar, L.** (2006) Temizlik İşçilerinin Sosyodemografik Özellikleri ve Çalışma Koşulları ile İş Kazası ve Meslek Hastalığı Sıklığı, *Fırat Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 20, 6, 433-439, http://www.fusabil.org/pdf/pdf_FUSABIL_478.pdf (20.07.2008).
- Jessop, B.** (2002) *The Future of the Capitalist State*, Cambridge: Polity Press.
- Kenny, B., Bezuidenhout, A.** (1999) Contracting, Complexity and Control: An Overview of the Changing Nature of Subcontracting in the Mining Industry, *The Journal of the South African Institute of Mining and Metallurgy*, July-August, 185-192, <http://www.saimm.co.za/publications/downloads/v099n04p185.pdf> (05.07.2008).
- Koskina, A.** (2005) Converging Divergences of Call Centre Management in Greece 23st International Labour Process Conference, University of Strathclyde <http://www.hrm.strath.ac.uk/ILPC/2005/conf-papers/Koskina.pdf> (4.06.2008).
- Lyon, D.** (1996) *Elektronik Göz: Gözetim Toplumunun Yükselişi*, (çev. D. Hattatoğlu), Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- Marx, K.** (2000) *Kapital*, Birinci Cilt (çev. A. Bilgi), Ankara: Sol.
- Mirchandani, K.** (2004) Practices of global capital: gaps, cracks and ironies in transnational call centres in India, *Global Networks*, 4, 355-373.
- Özüğurlu, M.** (2005) *Anadolu'da Küresel Fabrikanın Doğuşu*, İstanbul: Halkevleri.
- Özveri, M.** (2008) Alt İşveren: İş Hukukunun Altının Oylması, *Tes-İş Dergisi*, Mayıs, 109-114.
- Puech, I.** (2007) Cleaning time, protest time: employment and working conditions for hotel maids, *Sociologie du Travail*, 49, 1, 50-65.
- Savcı, İ.** (2002) İşyerlerinde Elektronik Denetim ve Gözetim, *Ahmet Alpay Dikmen* (ed.). *Küreselleşme, Emek Süreçleri ve Yapısal Uyum*, Ankara: İmaj Yayıncılık, 333-362.
- Sevinç, M.** (2008) *Üniversitede Turnikeli, Kameralı Eğitim*, *Radikal*, 26.06.2008.
- Smith, C., Pun, N.** (2006) The Dormitory Labour Regime in China as a Site for Control and Resistance, *International Journal of Human Resource Management*, 17, 8, 1456-1470.
- Storey, J.** (1985) The Means of Management Control, *Sociology*, 19, 2, 193-211.
- Taylor, P., Bain, P.** (1999) "An assembly line in the head: the call centre labour process", *Industrial Relations Journal*, 30, 2, 101-117.
- Thompson, P.** (1989), *The Nature of Work: An Introduction to Debates on the Labour Process*, 2. Baskı, London: Macmillan.
- Waterman, P.** (1998) *Globalisation, Social Movements and New Internationalisms*, London: Mansell.
- Yücesan Özdemir, G.** (2000) "Başkaldırı, Onay ya da Boyun Eğme? Hegemonik Fabrika Rejiminde Mavi Yakalı İşçilerin Hikayesi", *Toplum ve Bilim*, Güz, 86, 241-260.
- Yücesan Özdemir, G., Özdemir, A. M.** (2008) *Sermayenin Adaleti: Türkiye'de Emek ve Sosyal Politika*, Ankara: Dipnot.